

LA CERÀMICA IBÈRICA A TORN AL CURS INFERIOR DE L'EBRE (BAIX EBRE, MONTSIÀ I BAIX MAESTRAT). UN ASSAIG DE CLASSIFICACIÓ

Època ibèrica, curs inferior del riu Ebre, ceràmica ibèrica, tipologia ceràmica, classificació ceràmica.

Jordi Diloli Fons*

Presentamos en este trabajo un ensayo de clasificación de la cerámica ibérica a torno procedente de los yacimientos protohistóricos del territorio definido por el curso inferior del río Ebro (comarcas del Baix Ebre, Montsià y Baix Maestrat), con el intento de crear un instrumento de trabajo ágil, a partir de parámetros lógico-analíticos, planteado como un estudio abierto que pueda ser empleado en el marco territorial que lo circunscribe, sin excluir su uso en zonas geográficas más amplias, tanto a nivel formal como en análisis de tipo histórico.

Època ibèrica, curso inferior del riu Ebro, ceràmica ibèrica, tipologia ceràmica, classificació ceràmica.

In this paper we present an essay of classification about Iberian lather pottery from protohistoric sites in the lower course of the Ebre river area (Baix Ebre, Montsià, and Baix Maestrat). Starting from logical-analytical parameters, we try to create an agile tool, proposed as an open and extendable study, to be used, at least, in the mentioned regions, without excluding wider areas, at a formal level as much as in historical analysis. Iberian Epoch, inferior course of the Ebro River, Iberian pottery, Pottery typology, Ceramic classification.

233

Nous présentons à ce travail un essai de classification de la céramique ibérique tournée originaire des gisements protohistoriques du territoire défini par le cours inférieur de la rivière Èbre (des contrées du Baix Ebre, de Montsià et de Baix Maestrat), avec la tentative de créer un instrument de travail agile, à partir des paramètres logico-analytiques, projeté comme une étude ouverte qui peut être employée dans le cadre territorial qui le circonscrit, sans exclure son usage dans des zones géographiques plus amples, à un niveau formel et dans analyse de type historique.

Època ibèrica, curs inferior de la rivièra Ebre, ceràmica ibèrica, tipologia ceràmica, classificació ceràmica.

INTRODUCCIÓ

Durant els últims anys, els treballs d'investigació desenvolupats a les Terres de l'Ebre i àrees veïnes centrats en l'estudi del Món Ibèric s'han vist multiplicats per la incidència en aquest territori de diversos grups de recerca amb objectius si no comuns, complementaris. La Universitat de Barcelona, la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, la Universitat de Lleida, la Universitat de Toulouse i el Servei d'Investigacions Prehistòriques de la Diputació de Castelló han elegit la regió geogràfica

conformada per les quatre comarques catalanes travessades per l'Ebre, el Maestrat i el Baix Aragó com el marc ideal per avançar en els estudis sobre la transformació i evolució de les societats indígenes que van ocupar aquest territori des del bronze final fins a època romana, incidint especialment en la formació, plenitud i desaparició del que s'ha anomenat cultura ibèrica. D'aquesta forma, el nombre d'excavacions arqueològiques programades dins de projectes d'investigació ben estructurats ha augmentat els darrers vint anys de forma considerable, assolint-se un elevat grau

d'informació sobre aspectes econòmics, polítics i socials de les comunitats indígenes que poblaven aquesta àrea durant la protohistòria.

Entre aquesta informació exhumada hi trobem una gran quantitat de dades sobre la cultura material d'aquestes comunitats: elements ceràmics, metàl·lics, lítics, etc. que ens apropen a la vida quotidiana dels habitants del curs inferior de l'Ebre en època ibèrica i que ens permeten avançar en els nostres coneixements.

Dins d'aquests ítems, cal destacar la important producció de vaixel·la ceràmica, a torn i a ma, oxidada i reduïda, que s'ha recuperat, i que presenta unes característiques si més no homogeneïtzadores dins d'aquesta regió, especialment l'anomenada ceràmica comuna oxidada a torn, que conforma el grup percentual més elevat d'elements ceràmics present en els jaciments protohistòrics ocupats entre mitjans del segle VI a. n. e. i el segle I a. n. e.

Amb aquest treball pretenem recollir aquesta amalgama de dades referents als recipients ceràmics d'època ibèrica elaborats a torn, definint les formes més característiques que es troben representades en el territori format per les comarques del sud de l'Ebre i del nord del País Valencià, per tal d'establir un estudi tipològic que permeti definir una possible classificació de la ceràmica fabricada a torn en aquesta àrea durant tota l'època ibèrica.

MARC TERRITORIAL

L'àmbit elegit per tal de portar a terme aquest treball ens ve definit per pràcticament la totalitat de les comarques del Baix Ebre i del Montsià i l'extrem septentrional del Baix Maestrat, englobant una regió molt particular condicionada per l'existència de dos grans eixos vertebradors: el riu Ebre i la plana litoral de Vinaròs-Benicarló. Els llinars naturals d'aquesta regió es veuen delimitats per tot un seguit de relleus que fixen un espai geomorfològic que s'estén des del Pas de Barrufemes (Benifallet), per on s'endinsa el riu Ebre en el que serà el seu últim tram, fins a la seva desembocadura, corregida a partir de les planes costaneres –amb desguàs directe a la Mediterrània– que el limiten pel sud. Podríem definir aquest gran territori com una ampla vall situada entre, a l'oest i de nord a sud, les estribacions més septentrionals dels Ports de Tortosa-Beseit, que descendeixen per les serres Perdiguera, Vall d'Àngel,

Talaies d'Alcalà i d'Irta, fins al litoral, mentre que a l'est, marquen el límit les serres de Cardó i del Boix, decreixent en alçada per Coll Redó fins la línia de costa, que s'estén en sentit nord-oest/sud-est fins arribar, a l'alçada de Peníscola, a la serra d'Irta.

JACIMENTS DE REFERÈNCIA

Considerant els objectius del treball, la informació principal s'ha extret dels jaciments d'aquesta àrea que han estat objecte de treballs arqueològics ben programats, proporcionant-nos un cos de dades bàsic per elaborar la classificació tipològica, a l'hora que indicant-nos l'adscripció cronològica de les peces analitzades. Tanmateix, davant l'interès d'aconseguir una tipologia el més completa possible, i donada la importància d'algunes dades provinents de prospeccions o d'excavacions arqueològiques sense informació estratigràfica, hem decidit afegir les formes que malgrat procedir d'aquests estudis no es trobaven representades en els jaciments excavats.

En aquest sentit, no hem d'oblidar que els treballs d'investigació sobre l'ocupació del territori durant l'antiguitat efectuats els darrers anys en aquest territori definit per la conca de l'Ebre en el seu tram final (Diloli 1993, 1997; Garcia 1999, 2005; Noguera 1997; 2006; Oliver 1996) han permès identificar tot un seguit de jaciments arqueològics, en alguns dels quals s'hi han efectuat estudis que han aportat gran quantitat d'informació sobre el desenvolupament de la cultura ibèrica a les Terres de l'Ebre i àrees veïnes, mentre que d'altres, força importants per tal d'analitzar les estratègies de poblament i d'ocupació del territori durant la Protohistòria, la documentació material que ens aporten és de caire superficial i poc significativa, especialment en quant a la conservació d'elements ceràmics, motiu pel qual no s'han inclòs en aquest treball.

Així, els jaciments principals dels quals hem extret la informació per tal d'elaborar aquesta classificació són (Fig. 1), de nord a sud, al Baix Ebre, al terme municipal de Benifallet, el Castellot de la Roca Roja; a Tivenys, l'Assut; a Aldover, les Valletes; a Tortosa, les Planetes i la necròpolis de Mianes i a L'Aldea, la necròpolis de Mas de Mussols. A la comarca del Montsià, a Amposta, el Castell, la Carrova i la necròpolis de L'Oriola i a Alcanar, la Moleta del Remei. Per últim, al Baix Maestrat, al terme de Benicarló, el Puig de la Nau i a Vinaròs, el Perengil i el Puig de la Misericòrdia¹.

1.- A més a més, s'han revisat els materials procedents de prospecció o descontextualitzats (emmagatzemats al Museu Municipal de Tortosa) del Turó d'Audí (Benifallet), Coll de Som (Benifallet), el Castell de Sant Joan / La Suda (Tortosa), edifici de la Telefònica (Tortosa), el Bordissal (Camarles) i el Castell d'Uldecona (Uldecona) per tal de comprovar si hi havien elements singulars, diferents als dels jaciments analitzats.

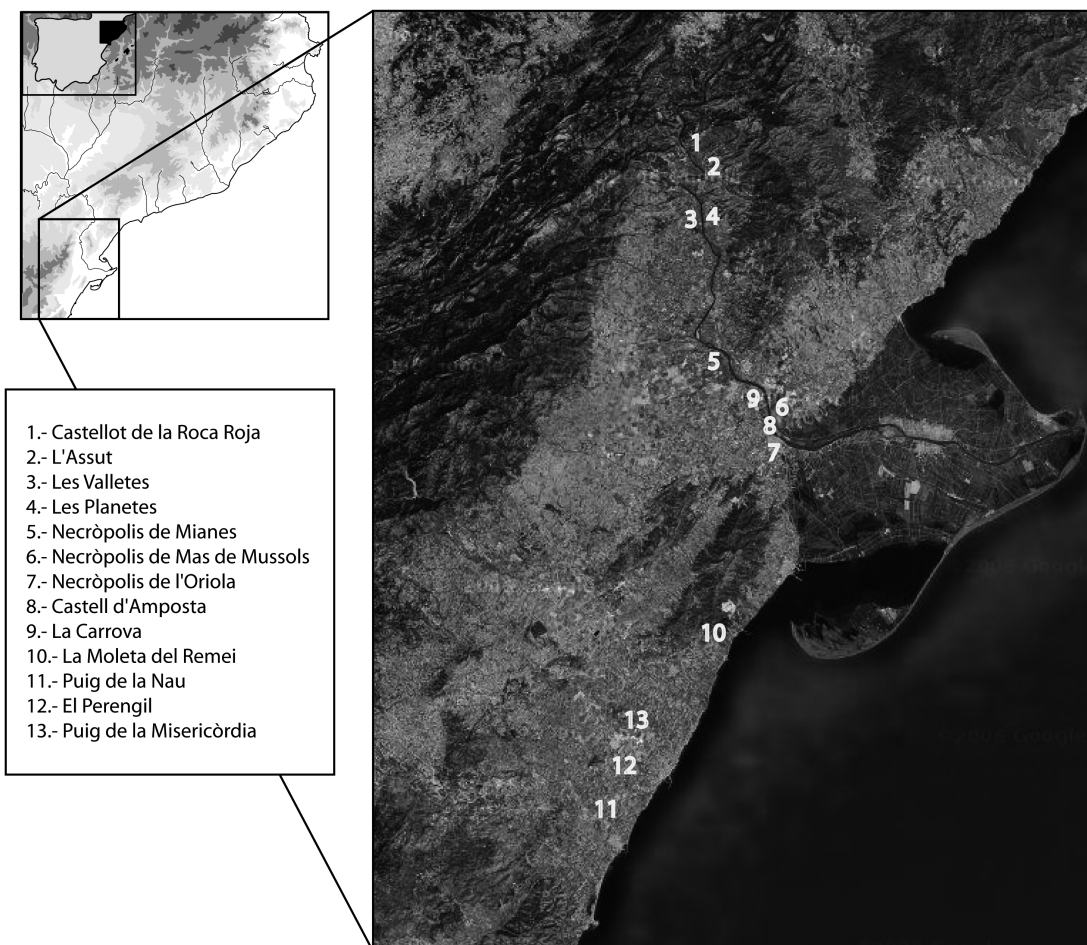

Figura 1.

Hem d'indicar que entre aquests tenim ben representat tot el període ibèric, des del seus inicis –Castellot de la Roca Roja, l'Assut, Mianes, Mas de Mussols, l'Oriola, Puig de la Nau i Puig de la Misericòrdia–, la seva plenitud – Castellot de la Roca Roja, l'Assut, les Planetes, les Valletes, el Castell d'Amposta, la Moleta del Remei, el Puig de la Nau– fins als últims moments – Castellot de la Roca Roja, l'Assut, les Planetes, les Valletes, el Castell d'Amposta, la Moleta del Remei, el Perengil i el Puig de la Misericòrdia–, de forma que els materials recollits componen un conjunt general força documentat de les produccions ceràmiques ibèriques al curs inferior de l'Ebre.

Presentem doncs una breu descripció dels jaciments dels quals s'han extret les dades especificant la seva cronologia, que serà la que ens permetrà seqüenciar els tipus ceràmics d'època ibèrica del baix Ebre.

EL CASTELLOT DE LA ROCA ROJA

L'assentament del Castellot de la Roca Roja es troba situat a l'extrem meridional de la serra de Cardó, al

marge esquerre del riu Ebre, sobre un esperó calcari de superfície plana, amb una alçada d'uns 60 metres sobre el nivell del mar. El nucli habitat, d'aproximadament uns 1100 m², s'estén per tot l'extrem superior de l'estrep, protegit per una muralla construïda amb un doble parament de pedra calcària format per grans blocs irregulars, d'uns 4 metres d'amplada i 25 de longitud, situada al punt de més fàcil accés.

El seu període d'ocupació aniria des del segle VI fins al segle II ane. Tanmateix, la major part d'estructures conservades pertanyen a l'Ibèric Ple, com ara el sistema defensiu, construït a finals del segle V ane., moment en que s'organitza l'urbanisme del poblat, que sembla remodelar-se en part durant la segona meitat del segle III ane. Al segle II el jaciment continua ocupat, però les dades sobre la seva entitat i durada ens són actualment desconegudes (Belarte/Noguera/Sanmartí 2002; Noguera 1997, 1999, 2006).

L'ASSUT

Situat a l'esquerra de l'Ebre, a la sortida del congost que es configura entre la serra de Cardó i l'extrem septentrional dels Ports de Tortosa-Beseit, el jaciment de l'Assut s'estén pel cim i la vessant sud d'un turó esponat, ocupant una superfície d'uns 5000 m².

Els treballs efectuats a l'assentament fins al moment han constatat un període d'habitació des d'almenys el segle VI ane fins un moment avançat del segle II ane/ inicis de l'I ane. Del seu primer moment d'ocupació destaca l'existència d'una torre de planta circular associada a alguns paraments de difícil interpretació. A partir del segle V ane, hi ha un considerable augment de la superfície ocupada, organitzant-se l'espai a partir de l'extrem més alt del tossal, on s'hi situa el sistema defensiu, basat en una torre-muralla que impedeix l'accés al poblat pel seu punt més feble. Aquesta construcció, molt ben conservada, ocupa una superfície d'uns 300 m², trobant-se configurada a partir de diversos paraments de maçoneria que segueixen un traçat curvilini irregular, eliminant els angles morts. Pel que fa a l'enllaç d'aquest sistema defensiu amb l'àrea habitada, es faria a través d'un mur perimetral que tanca el jaciment, unint el sistema defensiu amb la zona habitada, formada per diversos barris organitzats a partir d'una trama urbanística de carrers longitudinals (Diloli/Bea 2005).

LES VALLETES

Ubicat sobre un petit turó que s'eleva uns 45 metres sobre el nivell del mar, al costat dret del riu Ebre, la disposició del poblat de les Valletes coincideix amb l'extrem d'un altiplà que descendeix suaument vers el riu.

El jaciment arqueològic, avui pràcticament desaparegut, fou descobert a l'efectuar-se una prospecció als terrenys afectats per la modificació i millora de la carretera N-230. Els treballs que s'hi van portar a terme van posar de manifest l'existència a l'indret d'una sèrie d'estructures arquitectòniques que conformaven uns murs que es van interpretar com una muralla i diversos àmbits de planta quadrangular que s'hi adossaven. L'assentament estaria coronat per una torre amb una planta de tendència circular que no ha estat excavada. Pel que fa a la cronologia, malgrat la quasi inexistència d'estratigrafia conservada, es pot datar la fundació del lloc d'hàbitat aproximadament als voltants del segle V

ane, amb un abandonament pacífic sobre la primera meitat del segle I ane (Arbeloa 1986, 1990).

LES PLANETES

Situat sobre un dels estreps meridionals de la serra del Boix, a l'empit que desguassa a l'esquerra de l'Ebre, el jaciment de Les Planetes s'estén pel cim i la vessant est d'un turó que té una alçada màxima de 69 metres s.n.m.

L'assentament, força arrasat, ocuparia en el seu moment d'ús una superfície aproximada als 6000 m², dels quals únicament se'n van poder excavar uns 600 m². Dins d'aquesta intervenció, que es va efectuar als punts no alterats del turó, es va poder corroborar l'existència d'una sèrie de paraments que conformarien l'antic poblat, destacant l'existència al cim del tossal, d'una torre amb una planta ovalada de més de 100 metres quadrats, que protegiria el punt de més fàcil accés. Sobre la resta d'estructures, la gran destrucció soferta durant els anys 80 pràcticament no ha deixat mostres; tanmateix, tant a l'extrem superior com en algun dels punts de la vessant oest que no es van veure alterats per les extraccions i remocions d'àrids, s'han localitzat alguns recintes de planta rectangular que formarien part dels habitacles del poblat. En aquests espais és on s'ha documentat la presència més important de materials, així com dels elements que ens han permès reconstruir en part la seqüència d'ocupació, establint-se una cronologia per al jaciment des de mitjans del segle V ane, moment en que possiblement es bastiria el sistema defensiu, fins al tercer quart del segle II ane. (Diloli/Bea/Vilaseca 2003).

NECRÒPOLIS DE MIANES

Situada sobre la terrassa quaternària que ressegueix el curs de l'Ebre fins la seva antiga desembocadura, a uns 10 metres d'alçada respecte al nivell del mar, la intervenció a la necròpolis de Mianes va permetre recuperar un nombre d'enterraments que convertia aquest jaciment en el més gran en número de tombes de totes les conegudes en aquesta àrea². La disposició de les urnes s'efectuava en dos nivells, descansant en alguns casos sobre la superfície del conglomerat quaternari, que apareixia excavat formant un autèntic *loculus*. És interessant indicar que els recipients ceràmics amb les cendres foren dipositats al forat sense cap protecció especial, és a dir, no s'hi va localitzar cap element que indiqués l'existència de cistes, túmuls o indicacions

2.- L'Institut d'Arqueologia va recuperar 62 incineracions; anteriorment, s'havien excavat aproximadament 60 tombes; les excavacions de 1984-85, dirigits per la M. Genera i J. Peiret van indicar la presència d'almenys entre 5 i 10 incineracions més (Genera 1995).

externes dels enterraments. Els vasos ceràmics recuperats responen generalment als tipus d'orelletes perforades, observant-se en general una gran uniformitat, presentant-se amb poques excepcions acompanyats per la seva pròpia tapadora, encara que en alguns casos aquesta s'ha substituït per una altra (Maluquer 1987).

La cronologia d'ús de la necròpolis ve marcada pels materials recuperats, metàl·lics i ceràmics, que ens remeteixen a un interval comprés entre l'últim quart del segle VI i finals del V ane, amb un moment més esplendorós d'utilització que abastaria tot el segle V ane (Munilla 1991).

NECRÒPOLIS DE MAS DE MUSSOLS

La necròpolis de Mas de Mussols, també anomenada de La Palma, es troba situada al costat esquerre del riu Ebre, sobre la superfície de la terrassa que delimita el seu llit just abans de la desembocadura. Descoberta a causa d'uns treballs d'adequació que pretenien transformar els cultius de la finca de la Palma, s'hi efectuaren treballs arqueològics en una part molt reduïda (336 m²) de l'extensió total del conjunt sepulcral, molt malmès per activitats agrícoles anteriors. En total es va recuperar 53 enterraments en urna i els seus aixovars. Pel que fa al moment d'utilització de la necròpolis de Mas de Mussols, si bé la primera datació que es va efectuar de la mateixa li atorgava una cronologia que oscil·laria entre el 580 i el 530 ane (Maluquer 1987), revisions posteriors han proposat una durada més llarga, amb un moment d'abandonament que s'aproximaria als inicis del segle V ane (Munilla 1991).

NECRÒPOLIS DE L'ORIOLA

Situada sobre la terrassa dreta del riu Ebre a tocar amb la seva desembocadura, el tram excavat de la necròpolis de l'Oriola ocupa un petit espai als peus de la vessant est de l'extrem septentrional de la serra del Montsià, amb una alçada d'uns 5 metres sobre el nivell del mar.

El descobriment de la necròpolis de l'Oriola es produí l'any 1956 a rel d'uns treballs agrícoles que van permetre recuperar diverses urnes cineràries i l'aixovar que les acompanyava. A partir de l'excavació i dels materials recuperats, es va fer una proposta de datació que situava el funcionament de la necròpolis en un moment indeterminat a partir de mitjans del segle V ane (Esteve 1974). Una revisió dels materials realitzada posteriorment va permetre ajustar la cronologia d'ús de la necròpolis entre mitjans del segle VI i l'últim quart del segle V ane (Munilla 1991).

CASTELL D'AMPOSTA

Ubicat sobre un estrep escarpat que s'alça a la riba dreta del riu Ebre, el Castell d'Amposta es localitza en un punt altament estratègic per tal de controlar el trànsit pel riu Ebre des de la seva desembocadura en època protohistòrica.

El nucli arqueològic, amb una alçada d'11 metres sobre del nivell del mar i una superfície aproximada d'ocupació d'uns 1000 m², estaria delimitat per l'oest per un petit torrent que, juntament amb un fossat antròpic, l'aïllarien de la resta de l'altiplà. Els treballs arqueològics a l'indret, iniciats l'any 1989, van permetre recuperar elements arquitectònics i materials procedents de diverses èpoques històriques, de les quals la més antiga era la corresponent a la cultura ibèrica, concretament a l'ibèric ple. Tanmateix, les restes d'aquest període es trobaven molt malmeses degut a la continuïtat en l'ocupació de l'indret, fet que únicament permetia apuntar l'espai d'ocupació d'aquest antic assentament a partir de la presència de ceràmica ibèrica i d'alguna estructura entre les que destacava el que podria ser part de la muralla (Villalbí/Montañés/Forcadell 2002). D'època més avançada, ja a l'ibèric final, s'hi conservaven alguns murs i les restes d'unes sitges.

LA CARROVA

L'àrea arqueològica de la Carrova ocupa un morrot que sobresurt de la terrassa quaternària que encercla el riu en el seu extrem més meridional, just al sortir de l'ampla plana al·luvial que aquest forma entre Tortosa i Roquetes. Aquesta ubicació destacada ha propiciat l'ocupació de l'indret des d'antic, al menys des d'època neolítica fins a l'Edat Mitja.

La història de les descobertes al lloc s'inicia l'any 1954, quan amb motiu de l'explotació d'una argilera aparegueren tot un seguit de sitges i sepultures d'inhumació que foren buidades i destruïdes poc després del seu descobriment (Esteve 1956). Tanmateix, els materials que resulten més interessants per a l'estudi que estem efectuant provenen d'una descoberta casual realitzada l'any 1993, consistents en un conjunt de ceràmica ibèrica i d'atells metàl·lics que s'han interpretat com un jaciment de tipus funerari d'època iberoromana, trobant-se actualment dipositats al Museu Comarcal del Montsià. Si més no, hem d'indicar que entre aquests elements n'hi ha que podrien tenir una provenença forània, tal com es desprèn sobre tot de la seva decoració. L'estudi d'aquestes ceràmiques abasta un arc cronològic que ens porta des de finals del segle III ane fins al segle I ane, si bé els investigadors que els han analitzat proposen una cronologia general per al conjunt de darrer terç del segle II ane (Garcia/Villalbí 2002).

LA MOLETA DEL REMEI

El poblat de la Moleta del Remei es troba situat sobre un dels últims contraforts de la serra del Montsià. La plataforma sobre la que s'assenta, amb una alçada de 208 metres per sobre del nivell del mar, ha estat ocupada en diversos moments entre els segles VII i II ane. Pel que fa al primer moment d'habitació, datat entre el 625 i el 575 ane, les estructures conservades denoten un jaciment força important i amb una superfície ocupada d'uns 5000m², que inclús podria superar la d'èpoques posteriors (Garcia 2005). La fase 2, que s'iniciaria després d'un hiatus ocupacional (Gracia *et al.* 1988) sobre el tercer quart del segle V ane, es caracteritzaria per un plantejament urbanístic nou adaptat a la topografia del turó on se situa el jaciment. La planta del poblat –ovalada irregular– és un clar exponent d'aquesta dependència respecte al terreny. La construcció del centre d'hàbitat s'efectuaria segons 2 condicionants: el sistema viari, concèntric, i el sistema defensiu, compostat per la muralla i per una torre exterior. Un element constructiu destacable d'aquesta fase és el que s'han anomenat edificis singulars, interpretats com a llocs relacionats amb activitats de tipus econòmic, concretament de transformacions alimentàries (Gracia *et al.* 1988; Gracia 1995). L'última fase d'ocupació, entre el 230 i el 110 ane, es caracteritzaria per una remodelació genèrica de la superfície d'habitació seguint una partició longitudinal, transversal o mixta, mitjançant un muret central, que no afectaria els murs defensius externs.

EL PUIG DE LA NAU

Situat sobre la vessant sud-est d'un turó que s'eleva en el seu punt més alt 166 metres sobre el nivell del mar, el Puig s'estén sobre un tossal testimoni aïllat disposat al mig de la plana de Vinaròs-Benicarló, envoltat pels barrancs d'Aigua Oliva al nord/nord-est i del Puig al sud.

En l'ocupació del poblat, que abasta una seqüència que va des d'un moment indeterminat anterior al segle VII fins al segle IV ane, es contempen diverses modificacions arquitectòniques i urbanístiques que no sempre han deixat restes conservades. Les excavacions a l'indret han permès recuperar molta informació sobre l'assentament; tanmateix, els dos-cents primers anys de la seva existència ens són mal coneguts, essent a partir d'època ibèrica el moment en que el jaciment ofereix les dades més interessants a nivell urbanístic (Oliver/Gusi 1995; Oliver 2006).

Al llarg del segle VI ane el jaciment s'organitza arquitectònicament fins que al 450 ane hi ha un canvi total en l'urbanisme. La protecció del poblat s'efectua a partir d'una muralla externa, atalussada, protegida per un bastió de planta rectangular amb els vèrtex arrodonits,

allí on la muralla és més vulnerable. A partir de mitjans segle V ane hi ha una reestructuració urbanística de tot el jaciment fins al seu abandonament pacífic durant el primer quart del segle IV ane (Oliver/Gusi 1995; Oliver 2006).

EL PERENGIL

El jaciment del Perengil es troba situat a la plana litoral de Vinaròs-Benicarló, sobre una formació calcària que s'eleva 114 metres sobre el nivell del mar, controlant el camí vers l'interior. A nivell arquitectònic, l'assentament es compon d'un recinte de planta rectangular amb una superfície ocupada d'uns 180 m². Per la seva forma i disposició, es tractaria d'un edifici turriforme amb unes característiques de tipus defensiu molt ben definides, que es veuen completades amb la seva estratègica ubicació, de domini visual del pla litoral i de la conca del riu Cérvol. Els trets constructius de l'edifici, amb una entrada en "L", conjugats amb la seva situació, el doten d'unes característiques especials que apunten a una funcionalitat de control, si bé s'ha proposat també la possibilitat de que es podés tractar d'un temple o d'una construcció estratègica associada al desenvolupament de la II Guerra Púnica en aquesta zona (Oliver 2001). Aquesta apreciació es veu revalidada per la cronologia d'ocupació del jaciment, que s'enquadra entre els anys 210 i 180 ane.

EL PUIG DE LA MISERICÒRDIA

El jaciment del Puig de la Misericòrdia se situa al cim d'una de les tres úniques elevacions que trenquen la plana litoral entre la serra del Montsià i l'extrem nord de les serres d'Irta i Vall d'Àngel. La descoberta del jaciment s'efectuà l'any 1976 a rel d'unes prospeccions que es realitzaren sobre el tossal de l'ermita de la Misericòrdia, localitzant-se uns paraments molt arrasats associats a un material compostat majoritàriament per ceràmica indígena no tornejada i alguns fragments de ceràmica a torn d'importació, bàsicament àmfora fenícia Vuillemot R-1/T10.1.2.1. Amb aquestes dades es va poder identificar un primer nivell d'ocupació pràcticament desaparegut, constituït per una sèrie de recintes de planta rectangular recolzats directament sobre la base rocosa del pujol que possiblement podia datar-se a partir de mitjans del segle VII ane. Les següents actuacions a l'indret (1983-1990) van permetre distingir dues noves fases d'ocupació. La primera, datada durant el segle VI ane, es caracteritza bàsicament per la presència d'un complex defensiu de gran singularitat que ocuparia aproximadament les dues terceres parts de tota l'àrea construïda –900 m²–. Es tractaria d'una fortificació de planta pseudo-rectangular, amb alçats diferents a cada un dels quatre costats. L'última fase

d'ocupació es produirà després d'un abandonament de l'assentament d'aproximadament 250-300 anys, iniciant-se ja durant l'ibèric final (200 ane) i perdurant fins al 100 ane. Es tracta d'un assentament amb un plantejament urbanístic nou que parteix d'un sistema defensiu format per una muralla que aprofita la paret exterior de les cases de forma que els recintes s'estableixen en base a un carrer o espai central comú. Aquesta muralla o delimitació del recinte d'hàbitat aprofita els paraments de la fase anterior, erigint noves estructures per sobre més robustes que les destinades a l'ocupació habitacional (Oliver 1994).

MARC TEÒRIC METODOLÒGIC

Des del moment en que es va identificar per primer cop el fet cultural reconegut com a "ibèric", l'estudi d'un dels seus trets característics més determinants, la producció ceràmica, ha estat motiu de treballs científics de tota mena, doncs ja des del principi s'apuntava com un dels elements bàsics per tal de situar històricament el que hom anomenava cultura ibèrica.

Malgrat aquesta apreciació, no fou fins la publicació de Bosch Gimpera *El problema de la ceràmica ibèrica* (Bosch Gimpera 1915), que no s'apreciava la magnitud real del fenomen, patint els estudis sobre aquesta manifestació material, diversos entrebancs fins la seva reorientació ja als anys 40. Si més no, la descripció dels elements de vaixela apareguts als jaciments ibèrics ha estat una constant que ha acompanyat quasi sempre les publicacions arqueològiques sobre assentaments concrets.

Tanmateix, la sistematització tipològica d'aquests ítems per tal d'extreure'n una informació crono-cultural, no s'ha expressat amb resultats, ni a nivell general, possiblement per l'heterogeneïtat de formes i classes ceràmiques regionalitzades existents en època ibèrica, ni en àmbits geogràfics més reduïts, malgrat que aquest tipus d'estudi es revela com a essencial, no ja a nivell tipològic, si no per tal d'entendre el desenvolupament social i econòmic dels diferents pobles ibèrics.

Els últims anys, alguns autors s'han atrevit a fer un pas endavant, essent emblemàtica la tipificació de la ceràmica ibèrica efectuada per C. Mata i H. Bonet (Mata/Bonet 1992), treball que com expressen "s'ha realitzat amb una intenció globalitzadora que permeti superar els particularismes d'una regió o jaciment i amb un criteri obert que facilite la seva ratificació, modificació o ampliació a mesura que l'avanç de la investigació així ho requereixi" (Mata/Bonet 1992, 117), plantejaments encertats, però que pel seu propi caràcter obert converteix en alguns casos la tipologia proposada en un instrument de difícil maneig, tant pel propi volum de

dades generat com per la seva aplicació, doncs fa prevaler l'ús de recipients sencers.

No hem d'oblidar que els vasos complerts, fragmentats o no, són els menys localitzats en excavacions arqueològiques, on el volum majoritari de peces recuperades el conformen fragments amb o sense forma, que són els que s'han de classificar. Per tant, un assaig de tipologia s'ha de poder efectuar sobre aquest volum de dades de difícil adscripció però que són les que ens permetran avançar en el coneixement econòmic i social dels ibers que ocupen una àrea geogràfica ben definida. Davant d'aquest plantejament, hem desistit d'efectuar un estudi arqueomètric sobre tot per l'absència de peces senceres, basant-nos principalment en els trets diferencials més destacats dels fragments formals, els que atorguen a la peça la seva distinció envers la resta, però sense establir un volum extraordinari de subdivisions a partir de variacions morfològiques que poden ser més el resultat d'un caprici del ceramista, que d'una variabilitat motivada per la funcionalitat del recipient.

En un altre sentit, els treballs puntuals referits a àmbits territorials concrets poden ser certament útils a l'hora de definir l'evolució d'aspectes de la cultura ibèrica en espais determinats, convertint-se en una variable força important que ens pot ajudar a avançar, entre d'altres aspectes, en la definició de subgrups culturals propis. Així mateix, no renunciem a la possibilitat d'entreveure, a nivell regional, una evolució tipològica que es pugui explicar en paràmetres cronològics, encara que aquests abastin un espectre ample.

Si més no, hem de fer un aclariment important, que és la mancança en la localització de tallers ceràmics a l'àrea investigada. És a dir, l'espectre de dades que barallem procedeix dels jaciments arqueològics d'aquesta regió que han sofert un treball de recerca acurat, essent recipients, fragmentats o no, que per les seves característiques macrovisuales semblen pertànyer, a *grosso modo*, a un tipus de producció autòcton; tanmateix, l'anàlisi dels vasos ceràmics a torn d'època ibèrica al curs inferior de l'Ebre avançarà en forta mesura en el moment en que s'identifiquen els centres de producció d'aquests productes.

Aquest handicap, però, no ha de menysvalorar la proposta aquest estudi, en el que com ja hem indicat analitzarem els recipients ceràmics que hom ha definit com a vaixela fina, amb la pretensió de crear un instrument de treball àgil i pràctic a partir de paràmetres lògic-analítics, que pugui ser emprat al menys en el marc territorial que el circumscriu, per tal de poder avançar en el coneixement de la cultura ibèrica d'aquesta regió. Tanmateix, si bé en un principi l'aplicació s'haurà de fer en un àmbit geogràfic limitat, hi ha la possibilitat d'ampliació a les àrees veïnes, sobre tot per tal de

poder establir comparacions que poden ser molt útils a l'hora de definir espais culturals.

L'assaig de classificació que presentem s'ha efectuat seguint criteris tecnològics, a partir dels quals es diferenciaren els elements classificables; funcionals, on la subjectivitat de la variable ens ha dirigit a fer una distinció molt bàsica, i morfològics, que ens permetran establir els tipus i particularitzar les variants.

TECNOLOGIA

S'han caracteritzat en primer lloc les produccions en base a la seva fabricació, és així, si les peces han estat fetes a ma o a torn. Aquesta primera gran divisió ens ha servit per diferenciar el tipus que ordenarem, la ceràmica ibèrica a torn, practicant una segona diferenciació seguint també criteris tecnològics, en aquest cas de cocció, que ens ha permès separar la ceràmica oxidada de la reduïda.

Pel que fa a la ceràmica oxidada, es caracteritza per tenir un tractament acurat, amb una cocció que es presenta amb una coloració molt homogènia de tipus ataronjat, amb diversos matisos, que pot tenir una cocció de color únic o presentar al tall el que s'ha anomenat "tipus sandvitx", consistent en una coloració oxidada externa i una reducció interna de la pasta. Els desgreixants, sempre de tamany molt reduït, són de tipus variable dins d'un grup que inclou principalment quarsos i miques. A nivell extern pateixen un guariment impermeabilitzador que allisa completament la superfície de la peça. Tanmateix, el tacte d'aquestes ceràmiques no és homogeni, doncs passa d'un palp farinós a un tacte dur, més metàl·lic, associat sobre tot a elements de taula, decorats i de cronologia més moderna. En el cas de la ceràmica reduïda, la qualitat és la mateixa, i l'única variació que s'observa es la diferenciació de tonalitat externa, que abasta diversos matisos de gris. Tant en un cas com en l'altre la decoració que s'hi aplica és bàsicament pintada, generalment amb dissenys de tipus geomètric o, en el menor dels casos, de tipus zoomorf.

Aquest primer criteri ens servirà doncs per diferenciar els ítems classificats –ceràmica ibèrica a torn, oxidada i/o reduïda– dels que no s'analitzaran –ceràmica elaborada a ma. Al ser un criteri exclouent no s'indicarà cap tipus de grup.

FUNCIONALITAT

En aquest apartat, que en certa manera pot semblar subjectiu, doncs en moltes ocasions es fa difícil descriure una peça concreta a un ús determinat, s'ha tingut en compte el context en el que han aparegut els ítems analitzats, així com altres treballs de tipus històric o antropològic que hagin aproximat els diferents reci-

ipients ceràmics estudiats a funcionalitats diverses. S'ha efectuat una divisió bàsica entre el grup format pel recipients d'emmagatzematge i transport, diferenciant els recipients que per les seves característiques estan únicament concebuts per tal de guardar i moure productes sòlids i líquids durant temps i distàncies relativament llargues, cas de les àmfores, i el grup que compon la vaixela fina, que englobaria aquelles classes que s'han denominat ceràmica de taula, de servei, de representació social, etc.

Tal com ja hem senyalat, i malgrat que recipients d'emmagatzematge poden ser-ho tant les àmfores com altres peces de gran tamany que de bon segur també estan destinades a contenir productes per ser guardats o transportats, hem considerat més operatiu distingir un primer grup format únicament pels vasos amfòrics –Grup I–, mentre que els altres recipients de gran volum, representats bàsicament per les tenalles, a l'igual que la resta d'elements corresponents a la vaixela, els hem inclòs al segon tipus –Grup II–.

MORFOLOGIA

Aquest aspecte distintiu s'ha efectuat segons cànons mesurables dels diferents atributs que caracteritzen un vas ceràmic, tals com la base, que es la zona de recolzament del recipient, i que pot ser amb o sense peu, el cos, que és la part intermitja del vas, entre la base i el coll/ boca, que pot ser llis o carenat, el coll, que uniria el cos amb l'obertura superior del vas o boca, el llavi i les anses o apèndix de suspensió, de formes i tipus molt variats.

Per definir els subtipus ens hem basat generalment en criteris de presència i absència, forma, orientació, tamany, diàmetre de la boca i, en alguns casos alçada, referents a vores, colls, bases, peus i apèndix.

En un altre aspecte, seguint els paràmetres indicats a la classificació efectuada per Mata i Bonet (Mata/Bonet 1992), s'ha intentat utilitzar una terminologia acurada que permeti distingir els diferents vasos, emprant mots procedents dels terrissaires difosos a la bibliografia especialitzada. En els casos en que els vasos es distingeixen per un terme grec, aquest s'ha conservat.

A partir d'aquestes premisses s'ha creat un codi alfanumèric que serà el que ens permetrà distingir la majoria de peces classificades. Per tal de fer més comprensible cada una de les categories, les variables morfològiques se separaran mitjançant punts.

Volem també ressaltar que l'assaig tipològic que presentem és obert, és a dir, pot ser ampliat a mesura que les dades que es vagin assolint sobre la fabricació ceràmica dels ibers siguin més complertes i es delimiti més la seva situació estratigràfica, avançant-se així en la seva evolució crono-cultural.

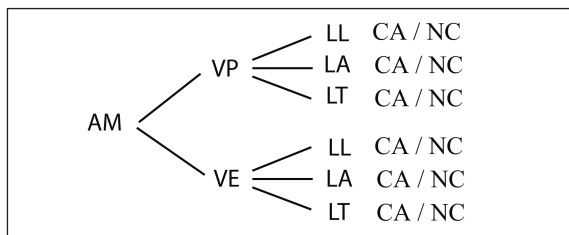

Figura 2. Classificació del grup I.

Per últim cal indicar que les mostres de ceràmiques que acompanyen aquest estudi s'han extret, en tots els casos, dels jaciments descrits al text.

CLASSIFICACIÓ

Distingits els dos grans grups que conformaran la classificació, els recipients amfòrics (Grup I) i la ceràmica comuna no destinada a l'emmagatzematge durador (Grup II), proposem la següent ordenació tipològica:

GRUP I (FIG. 2)

Àmfora (AM) (Fig. 3)

Classe A, Grup I, Tipus 1 de Mata i Bonet. Forma 1 de Cela. Forma III s. VI; IV s. V; XI s. IV-III; IX s. II-I d'Oliver. Si bé és ben conegut que aquest tipus de recipient presenta una gran dificultat de classificació, tant tipològicament com a nivell cronològic, hem cregut convenient diferenciar aquest grup formal tant per la seva funcionalitat específica com per l'especial morfologia que presenta. En la seva distinció i categorització s'han tin-

gut en compte diverses variables, com són el llavi, el coll, l'espatlla, que pot estar carenada o no. Pel que respecta a la base d'aquests elements, generalment és arrodonida, sense cap tipus de peu o apèndix.

A nivell d'ús, es tracta d'uns recipients profunds, de cos arrodonit, destinats a l'emmagatzematge i/o transport, generalment a llargues distàncies, d'aliments sòlids i/o líquids. La seva pràctica absència de coll i el fet de tenir el diàmetre de la boca reduït –tret que els distingeix d'altres vasos que poden exercir una funció semblant, com ara les tenalles- els fan òptims per a la seva funció. El sistema d'aprehensió d'aquests vasos consisteix en dues nanses de secció circular disposades de forma oposada a l'extrem superior del cos. La seva base, sense peu, és generalment arrodonida, amb o sense pivot, considerant-se les àmfores sense pivot més antigues que les altres.

Distingim aquest tipus per la seva determinació general "AM", seguida de la resta d'atributs: vora plana (VP), quan l'espatlla i la vora són contínues, malgrat que pugui haver-hi un augment del gruix del llavi, o vora elevada (VE) quan hi ha una exaltació clara del llavi; el següent element diferencial és la forma del llavi: llis (LL), arrodonit / engrossat (LA) o triangular (LT). En les peces en que es conservi, s'indicarà també separant-ho amb un guió, la presència o no de carena (CA/NC).

Cal indicar que a la zona d'estudi és freqüent la presència durant els últims segles de la Cultura Ibèrica, d'un contenidor formalment amfòric, però que no tots els investigadors consideren com a pertanyent a aquest grup, malgrat la seva integració dins de la classe de recipients destinats a l'emmagatzematge. Aquest tipus, conegut amb el nom d'Ilduradin es distingeix d'altres àmfores per la forma del llavi, que és molt gruixut i pla o amb una lleugera acanaladura central, i la seva pre-

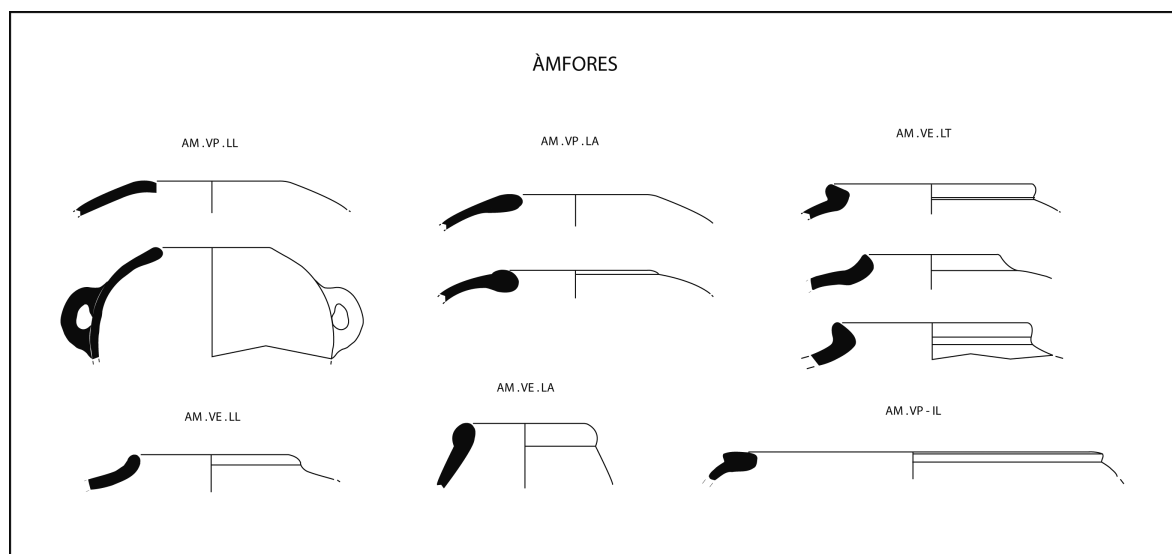

Figura 3. Classificació de les àmfores del grup I.

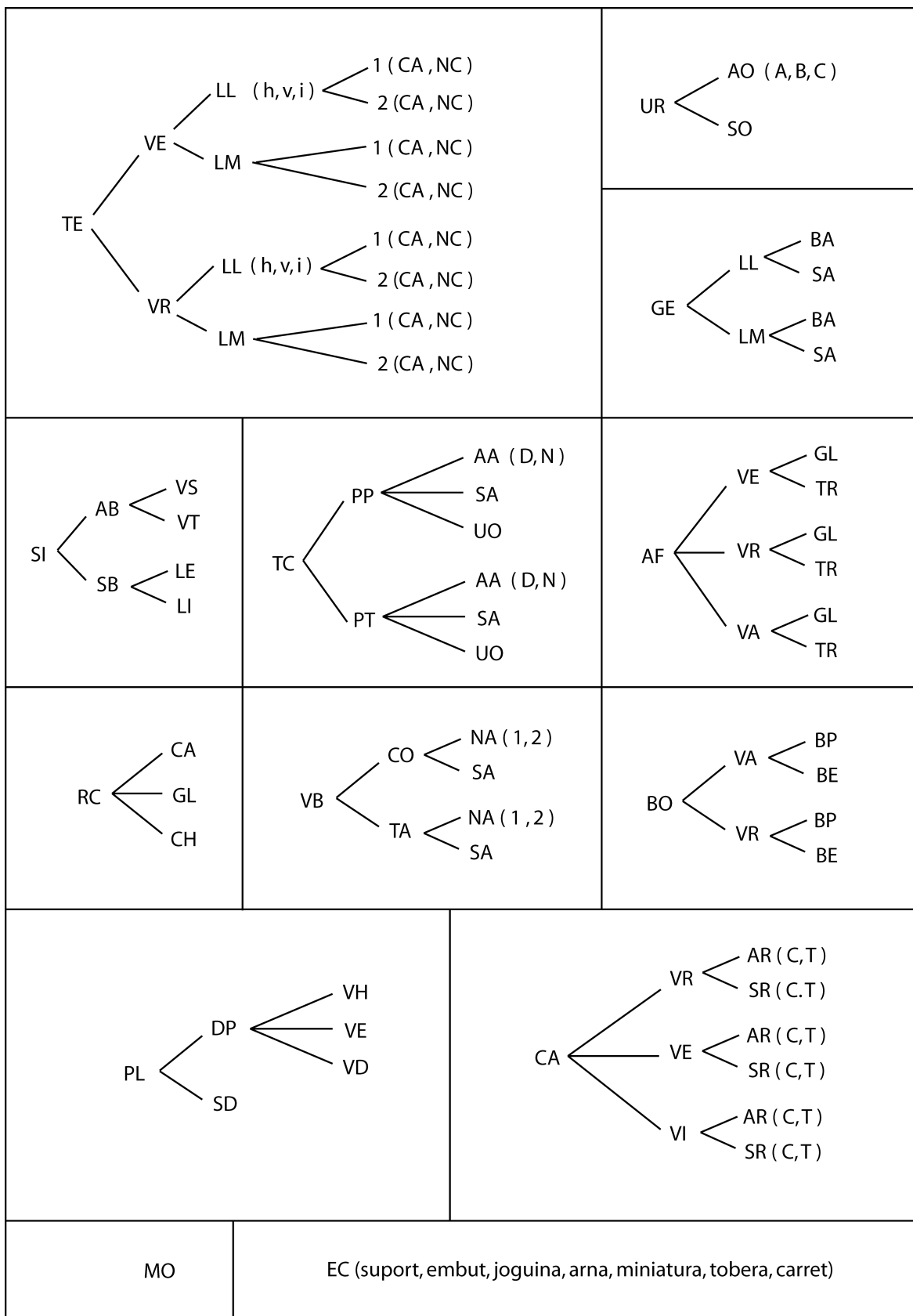

Figura 4. Classificació general del grup II.

sència es dona sobre tot a la vall de l'Ebre mig, d'on podria procedir. Dins de la classificació que presentem es diferenciarà afegint a la terminologia general dels elements amfòrics l'especificació "IL" separada per un guió (AM.VP-IL).

En quant a la cronologia d'aquests vasos, la seva producció dins del món ibèric es remunta als primers moments, tractant-se possiblement d'un dels recipients ibèrics més antics, doncs els seus prototipus són les àmfores fenícies Vuillemot R1/ T10.1.2.1. Tanmateix, la seva evolució formal no aporta dades significatives a nivell cronològic, havent-se indicat únicament que els exemplars carenats podrien ser més antics que els d'espàtlla arrodonida, per la seva clara ascendència semita (Mata/Bonet, 1992). Altres trets evolutius distingibles són el paulatí decreixement del llavi, que passa de ser elevat/triangular (imitació de les vores de les àmfores fenícies T10.1.1.1 i T10.1.2.1) a adoptar cada vegada més una morfologia arrodonida i/o aplanada, sense poder, però, expressar aquestes variacions a través d'una escala temporal. L'única dada interessant que es pot afegir a nivell crono-tipològic és l'aparició tardana de les àmfores tipus llduradin, que semblen associar-se a nivells d'ocupació dels segles II i I a ne.

Als jaciments del curs inferior de l'Ebre la presència d'envasos amfòrics sol ser percentualment molt alta, en alguns casos superior a la de la resta de ceràmiques de taula o cuina, trobant-se representats infinitat de tipus si els distingim pel perfil del llavi. També hi trobem molt ben representat el tipus llduradin.

GRUP II (Fig. 4)

Tenalla (TE) (Fig. 5)

Classe A, Grup I, Tipus 2, 3, 4 i 5 i Grup II, Tipus 1, 2, 3, 5 i 6 de Mata i Bonet. Forma 2: Tenalles, 3: Olles, 4: Fonts i 5 de Cela. Forma 1a, 1d, 2, 3, 4, 23 i 24 d'Aranegui i Pla. Grup formal 1, variants A, B i C i Grup formal 5, 6 i 7 de Pereira. Forma I, IV s.VI; I, V, VII, VIII s.V; IV s. IV-III; VI, VII, XII s. II-I d'Oliver.

En aquest grup s'inclouen els vasos multifuncionals que per les seves característiques semblen estar fabricats per tal de contenir i transportar en distàncies mitges i curtes sòlids i/o líquids, alhora que participar en activitats diverses de tipus productiu.

El fet de plantejar una tipologia oberta per a peces incompletes fa difícil diferenciar a partir de la classificació de fragments determinables de part del cos, l'existència de tipus distints en funció del seu tamany,

com proposen Mata i Bonet amb la diferenciació de tenalles i tenalletes. Per tal de fer més funcional aquest assaig tipològic ens hem vist obligats a prescindir d'aquesta particularitat, englobant tots aquests recipients en una mateixa denominació general. Tanmateix, en aquells casos que sigui possible, s'especificarà aquest tret –variable tamany– mitjançant l'afegit d'una "t" (tenalleta) al costat de la "TE" que distingeix la categoria.

Tipològicament es tracta de recipients més o menys profunds, sense coll, atribuït que els diferencia de les gerres, amb un diàmetre de vora conseqüent amb el contingut que han d'emmagatzemar, generalment globulars i que solen portar, encara que no és imprescindible, especialment en els recipients de tamany més reduït, un nombre d'anses parell (2 o 4), simple o compost (geminades, trigeminades, etc.). Poden anar decorats amb motius pintats al llavi i/o a l'espàtlla.

La classificació s'efectuarà segons els següents atributs: en primer lloc, vora exvasada (VE) o recta/ reentrant (VR); el segon atribut, llavi llis (LL), especificant-se si és possible la seva orientació: horitzontal (h), vertical (v), inclinat (i), o llavi motllurat (LM), conegut també com a "coll de cigne" i que sembla aparèixer únicament associat a les vores exvasades. Seguidament, s'especificarà si el diàmetre de la boca és menor que el de l'espàtlla o cos (1) o igual/major que aquest (2), per tal de diferenciar diversos subtipus. També es pot especificar, si el fragment ho permet, la presència de carena o trencament marcat del cos (CA) o l'absència d'aquesta –forma del cos ovalada– (NC).

Dins d'aquest tipus hi ha alguns recipients que destaquen, bé per la seva presència quantitativa, com ara les tenalles de vora exvasada, amb llavi motllurat, sense carena i amb el diàmetre de la boca menor que l'espàtlla –TE.VE.LM.1.NC–, presents pràcticament en tots els assentaments ibèrics d'aquest territori, o bé per alguna particularitat, com ara les tenalles de vora recta, amb el llavi llis i amb el diàmetre de la boca menor que l'espàtlla, carenades –TE.VR.LL.1.CA–, també denominades *pithiskoi* (P), o els vasos oberts, de més alçada, vora exvasada, tendència globular (sense carena) i nanses –TE.VE.LL/LM.1.NC, anomenats també *lebes* (L) (Mata/Bonet 1992, 129)³.

Una característica que poden presentar alguns dels exemplars inclosos en aquesta tipologia és la presència d'un broc situat a la part baixa del vas, per sobre de la base. Els vasos amb broc inferior han estat estudiats per diversos autors (Lillo 1981; Conde 1987; Ruiz/Molinos 1993) i les propostes d'ús per aquest recipient han anat des de la fabricació de cervesa (Giró 1958), elaboració

3.- Aquests exemplars es poden diferenciar mitjançant la lletra P i/o L entre parèntesi situada al final de la nomenclatura.

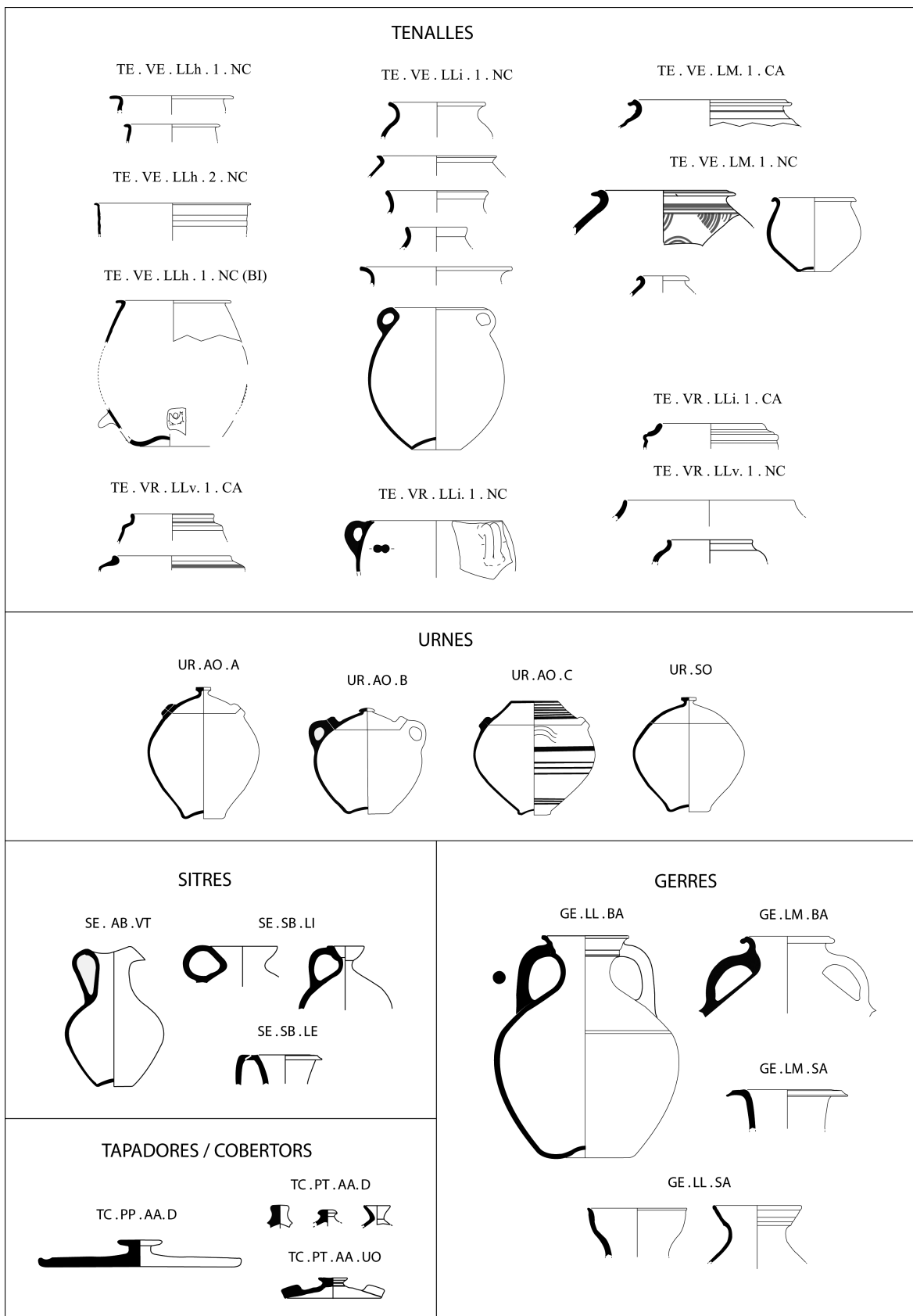

Figura 5. Tipus ceràmics corresponent al grup II.

del vi o de l'oli (Conde 1987), dipòsits d'aigua (Lillo 1981), fins a la reserva de gra (Castel 1984).

A nivell de classificació, la presència d'aquest broc se senyalarà mitjançant la nomenclatura BI afegida al final, entre parèntesi. Així, una tenalla típica, amb vora exvasada, llavi motllurat i broc inferior s'indicarà TE.VE.LM.1.NC (BI).

Aquests vasos amb broc inferior els trobem documentats al Puig de la Nau en nivells corresponents a finals del segle VI/ inicis del segle V ane, a l'igual que succeeix en altres jaciments de l'àrea de l'Ebre fora del marc d'estudi⁴, fet que confirma l'existència d'aquest tipus de recipients ja des dels moments inicials de la cultura ibèrica, perdurant fins a època iberoromana.

La resta de tenalles, amb o sense broc inferior, són recipients comuns a l'àrea de l'Ebre durant l'Ibèric Ple, especialment entre el segle V ane i el segle II ane. Tanmateix, i donada l'amplitud del grup, algunes formes que hem enquadrat dins d'aquest tipus apareixen abans, com són les tenalletes globulars de vora exvasada, amb vora exvasada i llavi llis o motllurat, sense carena i amb o sense anses (TEt.VE -LL o LM-.1.NC), emprades com a urnes funeràries en algunes tombes de les necròpolis de l'Ebre final (per exemple S.10 de Mas de Mussols; S.5, S.11, S.43, S.49 i S.51 de Mianes, S.11 i S.17 de l'Oriola -Esteve Gálvez 1999-; T.17 i T.29 de Mas de Mussols, T.47 de Mianes -Maluquer 1987-). Aquests exemplars, presents també als poblats, podrien datar-se a partir de mitjans del segle VI ane, essent freqüents durant aquest període⁵. Una altra dada interessant és l'augment formal de les variacions dels llavis motllurats a partir del segle V ane. Altres models de tenalles entre els quals hi trobem una versió antiga de *pithiskoi* estan també presents des de mitjans del segle VI al Puig de la Nau, perdurant als jaciments del territori estudiat durant tot el període ibèric.

Urna (UR) (Fig. 5)

Classe A, Grup II, Tipus 4 de Mata i Bonet. Forma 2: Tenalles, subtipus 2.2: urnes d'orelletes, de Cela. Grup formal 3 de Pereira. Forma II s. VI; II s. V; VI s. IV-III d'Oliver. Es tracta d'un vas bicònic de tendència globular, amb la base generalment còncava o plana, caracteritzat per tenir una tapadora que hi encaixa hermèticament, doncs es modelen junts cos i tapa i se separen mitjançant un objecte tallant just abans de la cocció, quedant la vora bisellada que a la urna és de direcció interior i a

la tapadora exterior. Solen tenir dues nanses enfrontades.

Diferenciem dins d'aquesta categoria dos tipus: el primer, format pels vasos anomenats urnes d'orelletes (AO), que és el més comú, i que es distingeix per la presència d'uns apèndix a mode de nanses, les "orelletes", situades prop del llavi, que també encaixen perfectament. Aquestes orelletes, generalment dues⁶, de secció més o menys quadrangular o arrodonida, es troben habitualment foradades, permetent així el seu acordillament per tal de mantenir unides tapadora i recipient. El segon tipus documentat el formen les urnes que amb les mateixes característiques que les anteriors (encaixament hermètic, cos globular, etc.) no presenten orelletes. Es tracta d'una classe que sembla hereva de l'anterior, i que diferenciem amb la designació "SO".

En el cas del primer grup, la diferenciació de subtipus l'hem realitzat a partir de la variació en el tipus d'apèndix que presenten. El subtipus "A", que únicament té apèndix d'orelleta, el subtipus "B", que combina els apèndix de la tapadora amb unes nanses verticals de secció circular situades al vas, que poden ser simples (per exemple Mas de Mussols, T.5, Mianes, T.28, Maluquer 1987; S.4 de l'Oriola, Esteve Gálvez 1999) o geminades (p.e. Mas de Mussols, T.22, T.33, Maluquer 1987) (B), i el subtipus "C", que alterna els apèndix amb anses disposades horitzontalment (Mas de Mussols, T.30; Mianes T.1, Maluquer 1987; l'Oriola, S.5, Esteve Gálvez 1999).

La decoració d'aquest vasos, si n'hi ha, sol ser pintada, mostrant habitualment motius de tipus geomètric. Pel que fa a la seva funcionalitat, es tracta d'un tipus de peça que s'ha localitzat sobre tot en necròpolis com a contenidor de les restes incinerades dels difunts, fet que la converteix en el vas més ben conservat dels analitzats, però la seva presència en llocs d'hàbitat no és estranya, com es desprèn de la seva manifestació a La Moleta del Remei, Les Planetes o l'Assut.

En quant a la cronologia dels exemplars del baix Ebre, s'han de diferenciar les urnes d'orelletes de les urnes que careixen d'aquests apèndix. Els vasos anomenats d'orelletes estan presents a totes les necròpolis del curs inferior de l'Ebre des del segle VI fins al V ane. A Mas de Mussols, Mianes i l'Oriola, les urnes d'orelletes són els contenidors funeraris més comuns, datant-se l'ús d'aquest recipient als tres jaciments aproximadament entre mitjans del segle VI i finals del segle V ane.

4.- Al Coll Alt de Tivissa es constata l'existència de tenalles de broc inferior en contextos de finals del segle VI, és a dir, durant l'ibèric antic (Conde 1987).

5.- Alguns autors han proposat l'evolució d'aquesta forma a partir dels *pithoi* fenicis (Oliver/Gusi 1995).

6.- En algun cas s'han comptabilitzat 4 apèndix, com és el cas de l'urna T.1 de Mianes, que alterna les nanses de secció circular amb els apèndix de tancament hermètic, o de la tapadora de Les Planetes.

En ambients domèstics la presència d'aquests vasos s'ha documentat en nivells més moderns, com és el cas de la Moleta del Remei, on n'hi ha en nivells del segle IV ane, a l'igual que a l'Assut, o al Castellot de la Roca Roja o Les Planetes, on podrien relacionar-se amb nivells dels segles V-IV ane.

Les urnes hermètiques sense orelletes s'han documentat en ambients força més tardans, cas de la Carrova, amb una cronologia de segle II ane.

Gerra (GE). (Fig. 5)

Classe A, Grup II, Tipus 2, subtipus 2.2 de Mata i Bonet. Forma 7, subtipus 7.2 de Cela. Forma 1b, 18 i 19 d'Aranegui i Pla. Forma 1-D de Pereira. Forma III s. V; VIII s. II-I d'Oliver.

Hem denominat amb aquest terme els recipients de tamany mig pensats per contenir líquids, amb el coll diferenciat, més estret que la boca i un possible ressalt al coll, amb el cos globular, peu umbilicat i que poden tenir el llavi llis (LL) o motllurat (LM). Habitualment presenten dues nanses situades entre el cos i la boca (BA). La possible existència d'un tipus sense nanses s'indica mitjançant la referència (SA).

D'aquests elements en tenim mostres en diversos jaciments de l'àrea de l'Ebre, i la seva funció seria l'emmagatzematge de líquids, possiblement aigua, per un servei a curt o mig termini. La decoració, si en tenen, és pintada.

La cronologia d'aquestes peces és força ampla, com succeeix amb la majoria de vasos ibèrics. A nivell general, podem indicar que es coneixen exemplars amb els llavis llisos i motllurats des de mitjans del segle V ane (Puig de la Nau), amb una proliferació constant que sembla produir-se a partir del segle següent, perdurant al menys fins al segle II ane. A les Planetes es data la presència de les gerres amb nanses i llavi llis (GE.LL.BA) durant el segle IV ane, a l'igual que al Castellot de la Roca Roja, mentre que al Puig de la Misericòrdia hi ha exemplars al segle II ane, amb nanses i llavi motllurat (GE.LM.BA) i sense nanses, amb llavi llis i motllurat (GE.LL/LM.SA).

Sitra (SI) (Fig. 5)

Classe A, Grup III, Tipus 2 i 3 de Mata i Bonet. Forma 6: Gerres i 11: gerretes de Cela. Forma 9 d'Aranegui i Pla. Forma VI s. V; VIII s. IV-III; X s. II-I d'Oliver.

A l'igual que el grup anterior, es tracta de recipients destinats al contingut de líquids per a un consum –domèstic o d'altres tipus– en un temps curt, és a dir, no seria un recipient d'emmagatzematge. Aquesta categoria inclouria sitres, pitxells i enòcoes.

Podem distingir entre dos tipus bàsics, el primer format pels recipients profunds i tancats, que formen part de la vaixel·la de taula, destinats a vessar líquids o relacionables amb activitats culturals, amb broc (AB), i que poden ser de boca simple (VS) o trilobulada (VT), aquest corresponent als enòcoes, i el segon tipus format pels gerros sense vertedor (SB), equivalent a les sitres de boca circular (olpes), que poden tenir el llavi exvasat (LE) o dirigit vers l'interior (LI). En ambdós casos la característica fonamental es la presència d'una única nansa, que pot ser simple, geminada o entrelaçada, mentre que el seu cos és força variable, que va des dels tipus cilíndrics als troncocònics o als globulars. A nivell decoratiu, és habitual que vagin pintats, sobre tot el primer grup.

La cronologia d'aquests recipients abasta des de mitjans del segle V fins al II ane⁷, trobant-se documentats al Puig de la Nau, dins de la fase V del jaciment (450-400 ane), a la Moleta del Remei, Les Planetes i l'Assut, datats en els tres casos durant el segle IV ane, o al Puig de la Misericòrdia o la Carrova, al segle II ane.

Recipients calciformes (RC (Fig. 6)

Classe A, Grup III, Tipus 4 i 5 de Mata i Bonet. Forma 6: Gerres, subtipus 6.2 i Forma 11: Gerretes, subtipus 11.1: Gerretes calciformes, de Cela. Forma 8 d'Aranegui i Pla. Grup formal 2 de Pereira. Forma IX s. V; VII s. IV-III; V s. II-I d'Oliver.

Es tracta de vasos carenats, amb el coll més o menys llarg, ben diferenciat de boca i cos, i exvasats. El llavi sol ser arrodonit i el diàmetre de la boca igual o superior al màxim del cos. Aquests recipients en certa manera imiten formes exògenes, tant d'ascendència semita (vas "à chardon") com grega (*kantharos*).

Segons el seu perfil hem diferenciat tres variants: carenat (CA), globular o arrodonit –en "s"– (GL) i "à chardon" (CH). Igual que les botelles, en cap cas tenen nanses. Vasos d'aquest tipus els trobem al Puig de la Nau al segle V ane, a la Moleta del Remei i les Planetes al IV ane, perdurant amb lleugeres variacions formals pràcticament inapreciables fins al segle II ane (Puig de la Misericòrdia).

7.- Si bé la presència d'aquests vasos als assentaments s'ha datat generalment a partir del segle IV ane, hem de fer esment de la presència d'un gerro de boca trilobulada a la necròpolis de Mianes (T.54), usat com a contenidor funerari (Maluquer 1987), o la presència de diversos exemplars de tipologies diferents al Puig de la Nau, fet que ens remuntaria el seu ús al menys fins al segle V ane.

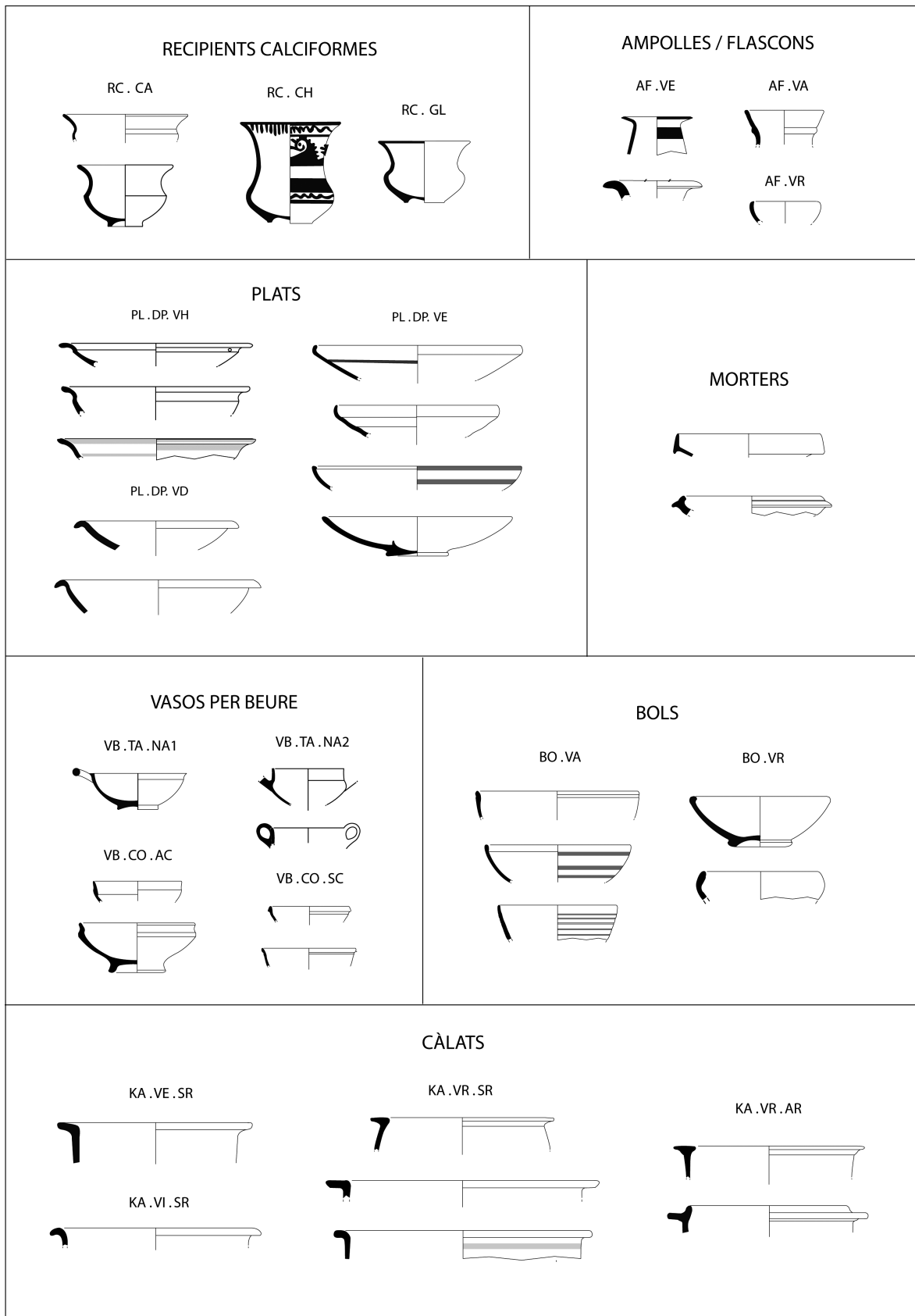

Figura 6. Tipus ceràmics corresponent al grup II.

Ampolla / flascó (AF) (Fig. 6)

Classe A, Grup III, Tipus 1 de Mata i Bonet. Forma 7: Gerros, subtipus 7.1 de Cela. Forma 5 d'Aranegui i Pla. Forma 1-E i Grup formal 4 de Pereira. Forma V s. IV-III; VIII s. II-I d'Oliver.

Recipients amb el coll estret i el diàmetre de boca variable, però més reduït que el cos, sense nanses, que semblen destinats a contenir líquids de consum quotidià.

De difícil adscripció si únicament es conserva part de la vora, hem dividit aquesta categoria en tres variants: vora exvasada (VE), reentrant (VR) o recta -alineada- (VA). En el cas de restar part o tot el cos, es pot diferenciar segons la forma del mateix entre globular (GL) o troncocònic (TR).

La cronologia general d'aquests recipients abasta des de l'ibèric antic fins època iberoromana. A les Planetes hi ha exemplars datats al segle IV ane, a l'igual que a l'Assut o a la Moleta del Remei, essent una forma també representada al Puig de la Misericòrdia al segle II ane.

Vasos per beure (VB) (Fig. 6)

Classe A, Grup III, Tipus 6 i 7 de Mata i Bonet. Forma XIII-XIV s. V; IV s. II-I d'Oliver.

Es tracta de petits recipients de funcionalitat lligada al servei de taula, probablement destinats a ser usats per contenir beguda. De llavi arrodonit i vora exvasada o alineada amb la paret de la panxa, la diferència entre aquests elements es deu fonamentalment al tipus de peu i a la presència o absència de nanses.

Poden anar decorats amb pintura.

S'han distingit dos tipus bàsics: copes (CO), generalment de perfil arrodonit (globular), amb o sense carena, sense nanses i peu destacat i tasses (TA), de perfil troncocònic, amb un o més nanses i peu pla o destacat. La presència o absència d'anses s'indicarà mitjançant l'afegiment de NA, en el cas de la seva presència, senyalant 1 o 2 depenent del nombre i SA pels que no en tenen.

En el cas de recipients molt fragmentats, únicament el tamany del diàmetre de la vora ens indicarà la possible adscripció a aquest grup.

La seva cronologia s'emmarca entre l'ibèric ple i l'ibèric final, amb els exemplars més antics documentats al Puig de la Nau (fase V) i els més moderns al Puig de la Misericòrdia. Al tractar-se en alguns casos d'imitacions de prototipus estrangers (ceràmiques de vernís negre), les distincions cronològiques que es poden efectuar van associades a les datacions dels vasos que copien.

Plat (PL) (Fig. 6)

Classe A, Grup III, Tipus 8 de Mata i Bonet. Forma 9: Plats, de Cela. Forma 10 d'Aranegui i Pla. Grup formal 16 i 17 de Pereira. Forma V s. VI; X, XI, XII, XIV s. V; III s. IV-III; II, IV s. II-I d'Oliver.

Recipients oberts, de vora exvasada, a diferència dels bols, que tenen la vora recta o reentrant i generalment poc profunds, amb un diàmetre de boca força més gran que l'alçada. Es tracta d'un element clàssic de la vaixela de taula ibèrica que té diverses variants en funció de la seva vora, que pot ser diferenciada de la paret (DP), és a dir, amb un trencament de l'alineació -separació clara entre la paret del recipient i la vora-, o amb la paret sense diferenciar de la vora (SD). Dins del primer grup hi distingirem tres subtipus a partir de l'orientació de l'ala i la vora, que pot ser horitzontal (VH), més o menys marcada, elevada (VE), amb tendència a la verticalitat, inclús inclinada a l'interior o descendent (VD). En el cas dels recipients que tenen paret i vora sense diferenciar, la orientació d'aquests elements sols ser diagonal respecte al fons.

De base plana o umbilicada, poden tenir un peu indicat, anellat o alt de petit tamany, mentre que alguns exemplars presenten al seu interior un ressalt adossat o cassoleta central, essent anomenats plats de peix. Poden presentar-se amb decoració pintada.

Pel que fa a la seva dimensió, solen ser de mida mitjana, si més no, incloem en aquest grup els més grans, de poca profunditat i més diàmetre, altrament dits pàteres (P) o els que presenten més profunditat, anomenats també gibrells (G).

Molts d'aquests elements tenen un parell de perforacions prop de la vora, fet que sembla indicar que es podrien penjar.

La cronologia d'aquestes peces és molt ampla, trobant-se presents ja durant l'ibèric Antic als jaciments de l'àrea analitzada a partir del segle VI ane. En tot cas, hem d'indicar que els exemplars amb la vora diferenciada de la paret (DP) són més antics que els que tenen la vora sense diferenciar (SD), que semblen aparèixer a partir del segle III ane.

Bols (BO) (Fig. 6)

Classe A, Grup III, Tipus 9 de Mata i Bonet. Forma 10: Bols, de Cela. Grup formal 16 de Pereira (variant C-III). Forma VI s. VI; XIV s. V; I, II s. IV-III; III, IV s. II-I d'Oliver.

Es tracta d'un recipient obert, de tendència formal hemisfèrica i vora no exvasada. Depenent de la relació de la paret amb la vora s'han distingit dues variants, vora alineada amb la paret, vertical o exvasada (VA) i vora reentrant (VR). A més, aquesta categoria permet la distinció de dos subtipus en base a la seva fondària, calculant-se en el cas dels vasos fragmentats a partir de l'angle d'inclinació de la paret respecte a la vora. En el cas de poder distingir-se, els més profunds, en els que el diàmetre de vora seria més o menys igual o inferior a l'alçada, s'indicarien amb les sigles BP, mentre que els que tenen una relació en la que l'amplada de la boca

sempre és superior a l'alçada, com seria el cas de les escudelles, s'indicarien amb l'abreviatura BE⁸.

La base d'aquest vas sempre és plana, fet que, si es pot definir, el distingeix de la copa, que té el peu diferenciat. La seva cronologia abasta des del segle VI ane fins al segle I ane i la seva presència està perfectament documentada al Puig de la Nau, a la Moleta del Remei, a les Planetes, a l'Assut, al Puig de la Misericòrdia, etc., tractant-se possiblement del recipient que menys evoluciona al llarg de la seva història.

Càlat (CA) (Fig. 6)

Classe A, Grup II, Tipus 7 de Mata i Bonet. Forma 8: Kalathoi, de Cèla. Forma 16 i 17 d'Aranegui i Pla. Grup formal 8 de Pereira. Forma I s. II-I d'Oliver.

Es tracta d'un altre recipient obert, de coll ample, caracteritzat per tenir una vora en forma "d'ala". La distinció dels subgrups s'efectuarà a partir de l'orientació d'aquesta revora, que pot ser recta (VR), elevada (VE) i inclinada o corbada cap a l'exterior (VI); en els tres casos es pot especificar la presència (AR) o absència (SR) d'un ressalt o motllura, que pot situar-se sobre la vora o sota d'aquesta. La base d'aquests vasos és plana o lleugerament umbilicada.

Pel que fa al cos, en el cas que sigui determinable i independentment del seu tamany, s'han caracteritzat dos subgrups, els càlats cilíndrics (C) i els troncocònics (T), tret que afegirem a la categorització principal.

Sobre la seva funcionalitat, es pensa que estaria destinat possiblement a l'emmagatzematge de productes molt determinats, com podrien ser la mel, salses, etc. (Aranegui/Pla 1981; Mata/Bonet 1992).

Generalment presenta decoració pintada, amb els motius descrits per altres peces d'aquest territori.

En quant a la cronologia d'aquestes peces, si bé comencen a aparèixer prototipus de les mateixes en ambients sud-llevantins a partir del segle IV, al territori que analitzem la seva existència es documenta des de molt a finals del segle III ane fins a època romana. A Les Planetes i a L'Assut apareixen en nivells de canvi de segle entre el III i el II ane, perdurant durant aquesta última centúria, mentre que als jaciments del Montsià i del Baix Maestrat estan presents durant tots els segles II i I ane.

Tapadores –cobertors- (TC) (Fig. 5)

Classe A, Grup V, Tipus 1 de Mata i Bonet. Forma 12: Tapadores de Cèla. Forma 15 d'Aranegui i Pla. Forma XV s. V; XII s. IV-III; XI s. II-I d'Oliver.

Són peces destinades a cobrir alguns dels recipients enumerats. De perfil pla (PP) o de tendència troncocònica (PT), generalment porten un apèndix amb forma de pom al seu extrem superior. A partir de la presència o absència d'aquest afegit superior hem distingit dos subtipus principals, amb apèndix (AA), que pot ser una continuació de la mateixa peça, del tipus cònic anellat o discoïdal (D) o amb forma de nansa (N), o sense apèndix (SA). Les tapadores d'urna d'orelletes per les seves característiques especials s'indicaran amb l'abreviatura UO.

Una altra característica que presenten alguns d'aquests elements és la presència o absència de carena, malgrat que la fragmentació dels mateixos pot dificultar la seva identificació, a l'igual que la seva similitud a algun tipus de plat.

La cronologia d'aquestes peces és, per la seva funcionalitat, molt ampla. Els exemplars a torn més antics estan relacionats amb les urnes d'orelletes, doncs són el seu complement, documentant-se a totes les necròpolis del tram final de l'Ebre; en assentaments, la seva presència està testimoniada al Puig de la Nau, a partir de la fase III, perdurant amb tipologies diferents durant tota l'existència del poblat. Tapadores d'orelletes les tenim també documentades durant l'ibèric ple al Castellot de la Roca Roja, a la Moleta del Remei al segle IV i a les Planetes en nivells superficials. Pel que fa a altres tipus, existeixen durant tot el període ibèric, amb presència constatada al Puig de la Nau, on hi ha un exemplar de perfil pla, a la Moleta del Remei, les Planetes, l'Assut, el Puig de la Misericòrdia, el Castellot de la Roca Roja i el Perengil.

Morters (MO) (Fig. 6)

A l'igual que l'anterior, es tracta d'un recipient tipològicament semblant als plats, sobre tot al plat de vora exvasada (PVE), amb un diàmetre de boca força gran, que pot tenir un broc, amb tota una sèrie d'elements petris i/o metàl·lics incrustats reforçant el fons intern. Seria un objecte auxiliar relacionat amb tasques domèstiques i/o artesanals de molta.

La cronologia d'aquests elements, a partir de les dades extretes dels jaciments del baix Ebre, s'estendria entre el segle IV ane (Planetes, Assut) fins al segle II ane (Moleta del Remei).

Elements complementaris (EC)

Classe A, Grup V, Tipus 2, Tipus 3, Tipus 5, Tipus 6 i Classe A, Grup V, Tipus 4 de Mata i Bonet. Forma XVI, XVII, XVIII s. V d'Oliver.

8.- Hem de tenir en compte que una de les característiques que poden distingir un plat i un bol, a part dels trets formals corresponents al tipus de vora, és la profunditat. Tanmateix, al presentar una proposta d'ordenació operativa a partir de fragments determinables, s'ha optat per prioritzar la variable orientació de la vora a l'hora de diferenciar aquests dos tipus de vas.

La nomenclatura d'aquestes peces s'efectuarà mitjançant les sigles EC seguides per la definició de l'element, que indiquem entre parèntesi. Dins d'aquest grup s'han inclòs elements auxiliars com poden ser els suports per fixar recipients inestables (suports), embuts (embut), fitxes de joc (joguina), arnes –peces cilíndriques relacionades amb el treball dels apicultors– (arna), toveres (tovera), carrets (carret), etc. També considerem part d'aquesta categoria les miniatures (miniatura), vasets de formes i funcions diverses caracteritzats pel seu tamany reduït i per imitar, en molts casos, tipus funcionals de tamany més gran. El seu ús s'ha relacionat amb temes culturals tipus ofrenes o exvots, d'ús personal, tipus tocador o com a part del servei de taula (Mata/Bonet 1992).

Les peces incloses en aquest tipus estan presents en bastants jaciments d'aquesta àrea, com per exemple la tovera, carrets o embut del Puig de la Nau, corresponents a la fase V del jaciment –segle V ane–, el suport del Puig de la Nau o el de les Planetes (fabricat, però, a ma), o les miniatures en forma d'olletes, ampolletes, ungüentaris, copetes i gobelets recuperades en diversos jaciments del baix Ebre.

IMITACIONS

250

Dins del conjunt de vasos ibèrics elaborats a torn ens trobem un grup format per diversos elements de taula que per les seves característiques formals semblen imitar produccions procedents d'altres àmbits culturals aliens al món ibèric. Aquesta classe, que altres autors han diferenciat com un grup independent (Classe A, Grup V de Mata i Bonet; formes 11, 12 i 13 d'Aranegui i Pla), es determina bàsicament per la seva identificació amb les peces a les quals imiten, generalment procedents de contextos greco-itàlics: *kylix*, *skyphos*, *kantharos*, *crater*, *pyxis*, etc. Tanmateix, no s'ha d'obviar la possible existència d'imitacions d'objectes d'ascendència púnica.

Es tracta de peces que apareixen sobre tot a partir del segle IV ane, i les hem inclòs dins de la seva categoria corresponent, distingint-les, en la mesura del possible, afegint darrera la nomenclatura de la peça la paraula "imit" entre parèntesis, especificant el tipus copiat.

DECORACIONS

Malgrat que el que pretenem amb aquesta ordenació és facilitar la classificació de la vaixela ibèrica a torn partint bàsicament de l'estudi dels tipus recuperats, en principi d'un territori concret estipulat d'antuvi, no hem de descartar l'estudi de les decoracions que es representen en aquests recipients, doncs la seva evolució conceptual pot aportar noves dades de tipus cronocultural que afavoreixin aquesta tasca.

A nivell general, la tècnica decorativa emprada durant l'època ibèrica a l'àrea de l'Ebre no difereix massa de la d'altres regions peninsulars, contemplant-se únicament la pintura aplicada a pinzell sobre els recipients, amb un ús generalitzat dels tons ocres, que varien en una ampla gamma que va des de l'ataronjat fins al marró.

Tecnològicament, el pigment que s'empra en les decoracions procedeix de minerals fèrrics, i s'aplica després de diluït amb pinzell, a ma alçada o amb compàs, en la zona més vistosa del vas, que coincideix generalment amb la seva part superior: vora, coll, espatlla, etc.

Els motius dissenyats, senzills, són quasi bé sempre de tipus geomètric, amb preeminència de dos elements temàtics, les bandes i els cercles, i la seva presència és constant des de l'inici de la cultura ibèrica. A aquests s'hi afegeixen poc a poc variacions com pot ser la presència menys freqüent de les bandes ondulades, generalment situades perpendiculars a les línies geomètriques, que solen disposar-se horitzontalment.

Si analitzem el conjunt del material decorat associat als diferents nivells d'ocupació dels poblats, sembla que la temàtica decorativa segueix en certa mesura una evolució cronològica, essent com hem dit les bandes i línies horitzontals, les línies ondulades verticals i els cercles i semicercles concèntrics els primers motius dibuixats, per ja durant l'Ibèric Ple ampliar-se la representació a altres elements de tipus geomètric tals com els triangles, rombes, aspes, punts, etc.

En un moment més avançat, ja al segle IV, observem com la decoració sembla fer-se més complexa, amb combinacions dels elements ja coneguts i l'aparició d'altres motius: *losanges*, figures estelades, espigues, anunciant la presència del que seran estils més elaborats ja en un moment força avançat de la cultura ibèrica, com són les decoracions de tipus vegetal, presents als jaciments estudiats a partir de finals del segle III ane i sobre tot del segle II ane. Aquesta ornamentació té com a principals formes les fulles d'heura i els talls serpentejants, que es combinaran amb els motius senyals anteriorment, formant composicions més complexes i més vistoses. També en aquest moment apareixen el que s'han anomenat "dents de llop", associades generalment a la presència d'un nou tipus formal, el càlat, situant-se a la vora –"ala"– del mateix. Decoracions amb motius vegetals en trobem al Castell d'Amposta, a la Moleta del Remei, al Perengil, etc. D'altra banda s'observa una continuïtat de les bandes horitzontals amples i estretes amb diferents combinacions, amb la novetat de les bandes que divideixen els vasos en frisos decoratius. Val a dir que també perviuen els cercles i semicercles concèntrics però amb la presència d'elements fitomorfs

Per últim cal senyalar que decoracions zoomorfes únicament se n'han localitzat al Puig de la Misericòrdia –ocells i peixos– i a la Carrova –peixos–, encara que alguns dels materials de la Carrova podrien tenir una altra procedència geogràfica.

COMENTARI FINAL

Tal com ja hem indicat anteriorment, les dades que presentem en aquest article provenen de jaciments arqueològics que han estat en la seva majoria objecte d'excavacions incloses en projectes d'investigació. En aquest sentit, pensem que el corpus bàsic que s'ha utilitzat per tal de portar a terme l'estudi és una mostra vàlida del repertori ceràmic ibèric elaborat a torn a l'àrea del curs inferior de l'Ebre entre els segles VI i I ane.

L'elaboració de l'estudi ens ha permès comprovar com tant els tipus formals com la tecnologia difereixen certament des de l'anomenat ibèric antic (segle VI i I ane) a l'ibèric ple –pastes, coccí, etc.–, moment en que s'observa un augment sobtat del repertori formal de vaixel·la, tant d'elements propis com d'algunes imitacions de recipients procedents de l'àmbit greco-púnic. Aquestes modificacions no es manifesten únicament entre la ceràmica “fina” si no que es representen igualment entre els recipients d'emmagatzematge, doncs les àmfores patiran algunes variacions formals que s'accentuaran durant els segles posteriors.

De fet, l'existència de tipus formals variables se'ns representa com un problema per la multifuncionalitat de la vaixel·la ibèrica, doncs no coneixem de forma certa la seva aplicació real, tant en el cas dels elements plenament indígenes com en els de les imitacions. En aquest sentit, no està de més recordar que l'extrapolació funcional d'alguns vasos a partir de les dades provinents del món clàssic aconsella certa prudència, doncs no sabem si l'ús que se li dona és el mateix al món indígena, amb uns costums i modes diferents, que al lloc d'origen de la tipologia de la peça imitada. D'altra banda, no hem de descartar la presència d'arbitrarietats, capricis o produccions defectuoses que s'han conservat entre els elements més genèrics, factor que pot dificultar encara més el procés de classificació. Aquesta problemàtica s'accentua encara més quan passem als mètodes o formes productives, sobre tot en quant als llocs d'origen d'aquestes produccions, doncs és ben sabut que actualment el nostre coneixement sobre l'existència de forns ibèrics en aquesta àrea és totalment nul, de forma que, en aquest aspecte, no sabem si la fabricació de la vaixel·la ibèrica del baix Ebre és un fenomen local o regional.

Per últim, recordar que aquest assaig de classificació és un estudi obert, tant a nivell formal com en quant a la seva aplicació en estudis de tipus sociopolític més complexos.

BIBLIOGRAFIA

ARANEGUI, C., PLA BALLESTER, E. 1981, La ceràmica ibèrica. *La Baja Época de la Cultura Ibérica*, Madrid, 73-114.

ARBELOA, J.M.V. 1986, Memòria de l'excavació d'urgència efectuada al jaciment de les Valletes (Aldover, Baix Ebre) (en elaboració).

ARBELOA, J.M.V. 1990, Prospeccions i excavacions arqueològiques, *Butlletí Arqueològic de la R.S.A.T.* 12, 119-265.

BELARTE, C., NOGUERA, J., SANMARTÍ, J. 2002, El jaciment del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre). Un patró d'hàbitat ibèric en el curs inferior de l'Ebre, *I Jornades d'Arqueologia Ibèrica a l'Ebre. Recerca i interpretació, Il·lucavònia* 3. Tivissa, 89-110.

BOSCH GIMPERA, P. 1915, El problema de la ceràmica ibèrica, memòria nº 7, *Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas*, Madrid.

CASTEL, G. 1984, Une habitation rurale égyptienne et ses transformations. Chronique d'une famille, *Nomades et Sédentaires. Perspectives ethnoarchéologiques*, Éditions Recherches sur les Civilisations 40, 123-189.

CELA, X. 1994, La ceràmica ibèrica a torno en el Penedès, *Pyrenae* 25, 151-180.

CONDE, M. J. 1987, Estudi sobre un recipient ibèric: Vasos amb broc inferior, *Fonaments* 6, 27-60.

CONDE, M. J. 1989-90, La producció ceràmica ibèrica tardana (ss. II-I a.C.) a les comarques de Tarragona, *Acta Arqueològica de Tarragona* 3, 33-39.

DILOLI, J. 1997, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la Protohistòria al curs inferior de l'Ebre*, Tesi doctoral, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, edició en microforma.

DILOLI, J., BEA, D., VILASECA, A. et al. 2002, Primeres intervencions al jaciment protohistòric de l'Assut (Tivenys, Baix Ebre). *I Jornades d'Arqueologia Ibèrica a l'Ebre. Recerca i interpretació, Il·lucavònia* 3, 137-148.

DILOLI, J., BEA, D., VILASECA, A. 2003, *L'assentament ibèric de Les Planetes (Tortosa, Baix Ebre). Viure vora el riu durant la Protohistòria*, Tarragona, ed. Arola.

DILOLI, J., ROQUÉ, R. 2007, La ceràmica ibèrica pintada al baix Ebre: representació artística o indicador cultural?, *Congreso Arte Ibérico en la España Mediterránea (Alacant, 24-27 d'octubre de 2005)*, 277-288.

DILOLI, J., BEA, D. 2005, L'urbanisme d'època ibèrica al baix Ebre: l'assentament de l'Assut de Tivenys, *Butlletí Arqueològic de la R.S.A.T.* 27, 5-46.

ESTEVE GÁLVEZ F. 1954, Investigaciones arqueológicas en las terrazas cuaternarias del curso inferior del Ebro. Itinerario primero: de Amposta a La Carrova y

- Campredó, *Noticiario Arqueológico Hispánico* III-IV, Madrid, 15-26.
- ESTEVE GÁLVEZ F. 1974, La necrópolis ibérica de La Oriola cerca de Amposta (Tarragona), *Estudios Ibéricos* 5.
- ESTEVE GÁLVEZ, F. 1999, *Recerques Arqueològiques a la Ribera Baixa de l'Ebre. II. Protohistòria i Antiguitat Tardana*, Amposta, Museu del Montsià.
- FLETCHER, D. 1964, Las urnas de orejetas perforadas, *VIII Congreso Nacional de Arqueología*, Zaragoza, 305-317.
- GARCIA, D. 1999, *Evolució del poblament a la comarca del Montsià (ss. VII a.C.-III d.C.)*. Tesis de Licenciatura, Universitat de Barcelona, inèdita
- GARCIA, D. 2005, *El Poblament del primer ferro a les terres del riu Sénia: els assentaments de La Moleta del Remei, Sant Jaume, La Ferradura i La Cogula durant els segles VII i VI a.C.*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, inèdita.
- GARCIA, D., VILLALBÍ, M. M. 2002, Un probable context funerari d'època iberoromana a la partida de la Carrova (Amposta, Montsià), *I Jornades d'Arqueologia Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació, Il·lucavònia* 3, 229-250.
- GENERA, M. 1995, El món funerari a l'antiguitat: les necròpolis de l'Ebre final, *Citerior* 1. 73-90.
- GIRÓ, P. 1958, *Estudio sobre la probable aplicación de un vaso inédito ibero-romano*, Vilafranca del Penedès.
- GRACIA, F. 1995, Comercio del vino y estructuras de intercambio en el EN de la Península Ibérica y Languedoc-Rosellón entre los siglos VII-V a.C., in Celestino, S. (ed.) *Arqueología del vino. Los orígenes del vino en occidente*, Jerez de la Frontera, 297-331.
- GRACIA, F., MUNILLA, G. 1993, Estructuración cronocupacional del poblamiento ibérico en las comarcas del Ebro, *Laietania* 8, *El poblament ibèric a Catalunya*, 209-255.
- GRACIA, F., MUNILLA, G., PALLARÉS, R. 1988, *La Moleta del Remei. Alcanar. Montsià. Campanyes 1985-86*, Tarragona.
- JULLY, J.J., NORDSTRÖM, S. 1966, Les vases à oreillettes perforées en France. Leurs similaires en Méditerranée Occidentale, *Archivo de Prehistoria Levantina* XI, 99-124.
- LILLO, P. 1981, *El poblamiento ibérico en Murcia*, Murcia, Academia Alfonso X el Sabio.
- MALUQUER DE MOTES, J. 1987, *Catalunya: Baix Ebre*, Universitat de Barcelona.
- MATA, C., BONET, H. 1992, La cerámica ibérica: ensayo de tipología, *Estudios de Arqueología Ibérica y Romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester, Trabajos Varios* 89, 117-163.
- MUNILLA, G. 1991, Elementos de influencia etrusca en los ajuares de las necrópolis ibéricas, in Remesal, J., Musso, O. (coord) *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica* (Barcelona 1990), 107-167.
- NOGUERA, J. 1997, *Evolució del poblament de la foia de Móra des del Bronze Final a l'Antiguitat Tardana. Anàlisi de l'evolució del territori*, Tesi de Llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona, inèdita.
- NOGUERA, J. 1999, Estudi dels materials dipositats en el Museu d'Arqueologia de Catalunya del jaciment ibèric del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre), *Pyrenae* 30, 243-251.
- NOGUERA, J. 2006, *Gènesi i evolució de l'estructura del poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre: la Il·lucavònia septentrional*, Tesi Doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, <http://www.tesisenxarxa.net/index.html>
- OLIVER, A. 1994, *El poblado ibérico del Puig de la Misericòrdia de Vinaròs*, Vinaròs.
- OLIVER, A. 1996, *Poblamiento y territorio protohistóricos en el llano litoral del Baix Maestrat (Castellón)*, Castelló.
- OLIVER, A. 2001, *El Perengil (Vinaròs, Castelló). Un peculiar edificio ibérico. Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques* 6.
- OLIVER, A. 2006, *El Puig de la Nau. Benicarló*, Castelló.
- OLIVER, A., GUSI, F. 1995, *El Puig de la Nau. Un hàbitat fortificat ibèric en el àmbit mediterràneo peninsular*, *Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques* 4, Castelló.
- PEREIRA, J., RODERO, A. 1983, Aportaciones al problema de las urnas de orejetas perforadas, *Homenaje al Profesor M. Almagro Basch*, vol. III, 47-56.
- RIBERA, A. 1982, Las ánforas preromanas valencianas (fenicias, ibéricas y púnicas), València, S.I.P., *Serie de Trabajos Varios* 73.
- RUIZ, A., MOLINOS, M. 1993, *Los Iberos*, Barcelona, Ed, Crítica.
- SANMARTÍ, J. 1997, Las ánforas de los iberos. Envases de transporte y almacenaje. *Revista de Arqueología* 197, 6-11.
- SANMARTÍ, J., MORER, J., BRUGUERA, R. 1998, Les àmfors ibèriques de la Catalunya meridional, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 19, 267-290.
- SANMARTÍ, J., BRUGUERA, R., MIÑARRO, M. 2004, Las ánforas ibéricas de la costa de Cataluña, *Documents d'Archéologie Méridionale* 27, 379-403.
- VILLALBÍ, MA. M., MONTAÑÉS, MA. C., FORCADELL, T. 2002, El poblament del Castell d'Amposta (Montsià). Un hàbitat fortificat a la desembocadura de l'Ebre, *I Jornades d'Arqueologia Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació, Il·lucavònia* 3, Tivissa, 159-169.
- TSANTINI, E. 2007, *Estudi de la producció i la distribució d'àmfors ibèriques en el NE peninsular a través de la seva caracterització arqueomètrica*, Tesi Doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona <http://www.tesisenxarxa.net/index.html>